

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОГО І ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРИКОРДОННИКІВ

Цісар Дмитро В'ячеславович,

ад'юнкту відділення докторантури і ад'юнктури науково-організаційного відділу Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

У науковій статті досліджено історію становлення та формування сучасної Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ) з часів раннього середньовіччя по теперішній час, супутній генезис питань соціального і правового захисту військових на території новітньої України. Проаналізовано епохальний розвиток соціального і правового захисту, наявність пільг та заохочень, інших видів забезпечення захисників кордонів.

Виділено етапи утворення та розвитку соціальної і правової захищеності осіб, які протягом століть залучались до захисту кордонів на теренах українських земель. Такі особи залучалися як в добровільному порядку з числа місцевих жителів, військових на основі етнічно-територіальної приналежності, так і з представників кочових народів, інших держав та військових структур (найманців) за плату, отримання ними пільг/компенсацій, що давало змогу розширити військовий потенціал та обороноздатність державних територіальних рубежів. І вже на етапі розбудови сучасної української демократичної, соціальної, правової держави, в якій конституційно визначено, що найвищою соціальною цінністю є людина, соціальний і правовий захист військовослужбовців постає першочерговим орієнтиром діяльності держави.

Встановлено характерні риси елементів заохочення, мотивації, пільг соціального і правового захисту, які були притаманні для кожного історичного періоду та етапу становлення української державності. При цьому матеріальне стимулювання чи надання правових гарантій, пільг прямо пропорційно залежало від рівня економічних можливостей держави, людських ресурсів, географічно вигідного розташування земельних територій та військового потенціалу країни і слугувало своєрідним гарантом для осіб, які виконували функції захисту кордонів держави на кожному із розглянутих нами історичних етапів.

Доведено, що для існування держави необхідний захист її рубежів як вмотивованими особами з числа місцевого населення, суспільних культур інших державностей чи військових формувань, яким надавались певні пільги, привілеї, компенсації та гарантії соціального і правового захисту з боку цієї ж держави, так і власними регулярними військами, прикордонниками в межах прикордоння.

Ключові слова: військовослужбовці, прикордонник, соціальний і правовий захист, пільги, заохочення.

Tsisar Dmytro. Formation and development of social and legal protection of border guards

The research article investigates the history of establishment and formation of the modern State Border Guard Service of Ukraine (hereinafter referred to as the SBGSU) from the Early Middle Ages to the present, as well as the following genesis of social and legal soldiers' protection issues on the territory of modern Ukraine. The historical development of social and legal protection, availability of benefits and incentives, and other types of support for border guards have been analysed.

There are stages of formation and development of social and legal protection of persons, who have been involved in the protection of borders on the territory of Ukrainian lands for centuries, highlighted. Such persons were recruited both voluntarily from the local residents, soldiers based on ethnic and territorial affiliation, and from representatives of nomadic peoples, other states and military structures (mercenaries) for payment, their receiving benefits/ compensations,

which made it possible to expand the military potential and defence capability of state territorial boundaries. And already at the stage of development of modern democratic, social, and legal Ukrainian state, in which it is constitutionally determined that the highest social value is a person, the social and legal protection of military personnel becomes a primary focus for the state's activities.

The features of encouragement, motivation, social and legal protection benefits elements, which were inherent in each historical period and stage of the formation of Ukrainian statehood, were established. At the same time, material incentives or the provision of legal guarantees and benefits directly depended on the level of economic capabilities of the state, human resources, geographically favourable location of the land territories and military potential of the country, and served as a kind of guarantor for the persons who performed the functions of protecting the state borders in each of the historical stages considered by us.

It has been proven that the existence of a state requires the protection of its borders by both motivated individuals from the local population, social cultures of other states or military formations, who were granted certain benefits, privileges, compensations, and guarantees of social and legal protection by the same state, which has been an inherent and necessary element since time immemorial, and its own regular army, border guards within the borders.

Key words: *military personnel, soldiers, border guard, social and legal protection, benefits, incentives.*

Війна, розв'язана РФ проти України, створила підґрунтя для переосмислення наявних соціальних і правових гарантій військовослужбовців під час воєнного стану в умовах сучасної неоголошеної війни. Вона спонукала до встановлення та проведення точкових змін наявної нормативно-правової бази шляхом наповнення та вдосконалення елементів захисту щодо стимулювання військовослужбовців з боку держави.

У контексті умов сьогодення цілком закономірною є ідея дослідження розвитку та становлення соціального та правового захисту військових, зокрема прикордонників. З одного боку, захист розглядається як елемент механізму реалізації військовими/прикордонниками своїх прав як прав і свобод людини і громадянина, з іншого, – як елемент заохочення/стимулювання виконання ними своїх службових обов'язків. З огляду на це крізь призму часів та епох, наявних правових та соціальних гарантій доцільно звернутися до позитивних та негативних аспектів та визначити те, що необхідно використати сьогодні з подоланням бюрократії і стереотипів радянської доби для удосконалення та покращення соціального та правового захисту сучасних військових-прикордонників.

У рамках нашого дослідження проводиться лише частковий зріз такого багатогранного і глибокого явища, як генезис, адже процес пізнання, що акумулює та впорядковує історичні знання, перебуває

у постійному русі, що може визначатися як окремою особою в суспільстві, так і суспільством країни, що виступає та представляє свої інтереси на світовій арені.

Значний внесок у збереження історичного фундаменту подій, що відбувалися протягом століть становлення та розвитку сучасної української державності, ролі і місця її прикордонного формування в системі національної безпеки і державотворення, розкриття епохального розвитку та можливостей здійснення забезпечення соціального і правового захисту військових-прикордонників зробили такі науковці, як М.І. Кабачинський, Д.І. Яворницький, М.М. Литвин, Н.Б. Болотіна, О.Б. Ганьба, В.Л. Зьолка, О.Т. Басараб, Б.М. Моця та багато інших. Їхні праці наповнені не лише довідково-енциклопедичними змістом, але й набувають культурно-історичного значення.

В умовах збройної агресії та неоголошеної війни з боку РФ, яка зазіхає не тільки на суверенні українські території, а й на саму історію України, спотворюючи минуле та реальність, вкрай актуальним стає питання забезпечення збереження українського історичного фонду без кривих дзеркал. З огляду на це метою дослідження є висвітлення історичних процесів зародження, становлення та розвитку соціального та правового захисту прикордонників як елементу механізму реалізації ними прав і свобод як людини і громадянина, а також стимулювання їх щодо виконання ними своїх військових обов'язків.

Аналізуючи становлення і розвиток права соціального захисту в Україні, можна зазначити, що ще за часів князювання Олега та Ігоря у договорах, а в подальшому при князюванні Володимира в «Руській правді» трапляються перші згадки про соціальну програму захисту людей. Так, суб'єктами забезпечення такої програми визначались церковні структури. При монастирях великих міст організовувались благодійні заклади. Вони призначені були для поранених і пристарілих козаків. Під час воєнних дій їх діяльність активізувалась [1, с. 57]. Порівняння цих прикладів з сьогоденними процесами в Україні наводить на думку, що йдеться не тільки суто про церкву, а і про роль недержавних, громадянських структур, волонтерських організацій в соціальних програмах. Це явище реально може бути розповсюджене і щодо соціального та правового забезпечення захисників нашої держави, зокрема персоналу ДПСУ.

У середньовічний період формування соціально-правового забезпечення отримує такий різновид, як матеріальне забезпечення пристарілих і непрацездатних. Таке забезпечення проявлялось у формі утримання державних чиновників і військових при виході їх у відставку за віком або у зв'язку із каліцтвом, отриманим на війні. При цьому пенсія як форма довічного утримання відставним чиновникам надавалась при вислужі 35 років [1, с. 60].

Історичний ракурс дослідження захисту у минулому кордонів державних утворень на території сучасної України свідчить про те, що така діяльність супроводжувалась необхідною для її забезпечення роботою відповідних структур, які виконували таку функцію. Так, ще за часів племінних державних утворень організація охорони кордонів здійснювалась місцевим населенням (без залучення найманців) з подальшим створенням спеціальних військових формувань. Потреби у додатковому забезпеченні тих, хто охороняв рубежі городищ, на той час не виникало, адже такими охоронцями за потреби були всі мешканці поселень, які були здатні до цього [2, с. 43–45].

Створюючи передову на той час систему захисту своїх поселень – формування валів, правителі приділяли значну

увагу забезпеченню самих охоронців безпечними умовами перебування в таких укріпленнях та наданню їм продуктів харчування, амуніції [2, с. 60, 62–63, 72–73, 76]. Слід зазначити, що за часів раннього середньовіччя вперше трапляється згадка про залучення тогочасною українською державою до функцій охорони кордонів представників степових народів – чорних клобуків, торків, берендеїв, печенігів, пізніше половців. Такі поселенці (їх ще називали бродниками, берладниками, вигонцями), маючи своєрідну воєнну організацію та звичаї військової сили, перебували під покровительством київської влади. Таку форму покровительства можна розцінювати як форму соціально-правового захисту.

На початку XVI ст. черкаські козаки і козаки з інших українських земель під керівництвом старост, якими були керівники територіальних областей, міст, замків, формували нерегулярне військо Литви. Уряд цієї держави організовував цих козаків для захисту своїх кордонів від нападів татарської орди. Ці козацькі загони разом з поляками захищали прикордонні рубежі Великого Литовського князівства та брали активну участь у переслідуванні загонів татар. Для забезпечення власного проживання у ті часи козаки займались промислами, ловили рибу у Дніпрі і возили свій товар на продаж у Київ [2, с. 8–9].

У середні віки з формуванням нових державних утворень (Української держави часів Богдана Хмельницького (1648–1657 роки), української державності періоду Гетьманщини до середини XVIII ст.) відповідно до політико-адміністративних процесів (переселення українців з Правобережної України на територію Слобідської України) продовжує формуватися соціальний та правовий захист охоронців кордону. Показовою у цьому напрямі є наявність пільг, які надавались поселенцям (переселенцям на землі Слобожанщини) московським урядом у зв'язку із обороною кордону Московії від набігів татар. Їх правове закріплення здійснювалось шляхом надання переселенцям вільготних, жалованих грамот. Їх суть полягала у тому, що в обмін на захист переселенцям, які були організовані у козацькі полки, окраїнних територій мос-

ковської держави, надавалось право без податків мати будь-які промисли, володіти землями і усякими угіддями, млинами, риболовлями, вільно курити горілку і шинкарувати нею. Проте слід наголосити, що такі пільги мали обмежений та тимчасовий характер. Вони надавались виключно у разі ведення боротьби з татарами. Такі пільги були обмежені у часі. Слобожанські поселенці (їх родичі), які переселялись на ці території пізніше, для надання їм пільг зобов'язані були звертатись до владних структур московської держави. Такі пільги могли бути лише спадковими. При цьому слобожанські поселенці у своїх зверненнях повинні були аргументувати, що їх родичі належно виконували взяті на себе зобов'язання, не зраджували, тому вони мають право на встановлені раніше пільги [2, с. 110–111]. Така теза, на нашу думку, є свідченням про певну спадковість пільг як елементу тодішнього соціального і правового захисту охоронців кордону.

Після знищення у 1775 р. царицею Росії Катериною II Запорізької Січі і подальших політико-територіальних процесів, які стосувались українських земель, прикордонники фактично потрапили під гніт двох імперій – Російської і Австро-Угорської. Така ситуація вплинула на особливості прикордонної служби та становлення і розвиток соціального і правового захисту прикордонників.

Показовою в цьому контексті є організація охорони кордонів на території Російської імперії. Так, у Бессарабській області була створена обласна стража під назвою «Каралашів». Положення про створення цієї стражі передбачало, що служити в ній повинні забезпечені жителі привілейованого стану, котрі не займаються землеобробством і звільнені від усіх казенних та громадських повинностей. Офіцерами цієї стражі могли бути особи, які є представниками бессарабських дворян, віком від 24 до 50 років. Їх одяг мав відповідати встановленому зразку. Кожен воїн такої стражі повинен був мати доброго коня, якого він зобов'язувався утримувати сам. Він також мав забезпечувати під час виконання обов'язків охорони кордону і себе. А зброєю (йшлося саме про шаблю) для несення служби його забезпечував уряд. Організація такої службової діяльності

полягала у тому, що такий охоронець три місяці перебував при виконанні своїх обов'язків, а в подальшому міг шість місяців відпочивати, перебуваючи вдома [3].

Актуальною для сучасної української військово-політичної ситуації є наукове дослідження щодо участі прикордонників Російської імперії у воєнних діях періоду другої половини XIX століття. Науковці підкреслюють, що офіцери-прикордонники щодо особового складу прикордонної сторожі проявляли певну турботу, яка у цей період полягала у розвитку у своїх підлеглих моральних основ і обов'язку безсумнівного усвідомлення здатності виступити у воєнних діях як бойові війська [2, с. 183].

Як конкретні прояви соціального захисту прикордонників Російської імперії на українських землях кінця XIX століття науковцями розглядаються приклади забезпечення їх продовольством, майном, амуніцією, житлом для успішного виконання поставлених перед ними завдань. Так, оскільки тилової служби в округах і бригадах не було, то і централізованого забезпечення прикордонних частин і їх окремих підрозділів не практикувалось. Щоб організувати харчування, особовий склад об'єднувався в артілі, куди здавались «кормові гроші». Керівником такого об'єднання був представник членів артілі, який обирався із свого середовища. За встановленими нормами харчування кожен солдат-прикордонник мав отримувати в день пів фунта м'яса, 3 фунти хліба, 4 рази на тиждень кашу з салом. На отримвані амуніційні гроші прикордонник зобов'язаний був купити білизну, гімнастерку, взуття, кожух, весь інший одяг, який був необхідний для несення служби. На догляд за кіньми (придбання підков, збруї, інших потреб) видавались так звані ковочні гроші.

Що стосується забезпечення прикордонників житлом, то існують різні, навіть протилежні, дані. За одними історичними джерелами, для розселення прикордонників житло не будувалось, а особовий склад прикордонних загонів розміщувався в приватних будинках разом із їх мешканцями. За іншими джерелами, в тодішньому Одеському митному окрузі для прикордонної стражі все ж будувались будинки,

хати, конюшні. Показово, що в одну хату поселяли одну сім'ю одружених прикордонників, а неодружених по 2–3 чоловіки. Ці «кордонні будівлі» утримувались за рахунок одеських місцевих прибутків. Коли нижчі чини прикордонної служби будували собі помешкання для проживання за свої кошти, ці грошові витрати мали їм повертатись [2, с. 191–192].

Варто врахувати й ту обставину, що наведених аспектів для розуміння соціального і правового захисту прикордонників минулих часів у сучасних історичних дослідженнях недостатньо. Ці питання не стали предметом достатньої уваги, тому окремі наведені нами вибіркові факти з цього напрямку прикордонної діяльності не дають повної уяви про тогочасні аспекти предмету нашого дослідження.

На окрему увагу заслуговують елементи соціального і правового захисту прикордонників періоду боротьби за українську державність (1917–1921 рр.). Так, за результатами наукових досліджень, у структурі управління корпусом кордонної охорони, створеного в 1918 році Центральною Радою, формувались підрозділи, на які покладалась функція, що мали забезпечувати певне соціальне і правове забезпечення прикордонників. Ідеться про підрозділи постачання, судових справ, санітарного забезпечення, будівництва [4, с. 65].

Матеріально-технічне забезпечення передбачало створення нормальних умов служби прикордонників, купівлю для них одягу, білизни, розроблення виваженої системи обмундирування, грошового і продовольчого забезпечення їх та членів їхніх сімей. У кошторисі навіть передбачались кошти на виховання дітей [5]. Досить нетиповою за змістом була інструкція прийому козаків до складу корпусу. Потрапити на службу в корпус мали змогу прикордонники, а також військові, які були грамотні, з добрим слухом і зором, не нижчі середнього зросту. Не приймалися до корпусу особи нехристиянської віри, а також ті, що проживали ближче 50 верст від кордону [6].

Такі подробиці щодо організації соціальної і правової забезпеченості захисників кордонів тогочасної території української держави можуть свідчити про бачення

тодішніх політиків необхідності створення перспектив для розбудови української державності і надання належного значення організації прикордонної служби.

Результати аналізу елементів соціального і правового захисту прикордонників попередньо розглянутого періоду часів боротьби за українську державність періоду 1917–1921 рр. контрастують за багатьма складовими з проявами такого захисту часів перебування українських земель під владою СРСР. Так, з 1920 р. формування прикордонних структур тодішньої Української республіки супроводжувалось багаторазовим їх реформуванням, перепідпорядкуванням, що у зв'язку із економічними і політичними складнощами не могло не відобразитись на зниженні рівня соціальної і правової захищеності прикордонників. Конкретні факти із спогадів прикордонника україно-польського кордону 1920-х р. вказують, що про побутові умови не могло бути й мови. Тоді прикордонники жили в пристосованих приміщеннях чи землянках по 6–8 чоловік. Нари, стіл, кілька табуреток та саморобна металева грубка склали обладнання житла. Постільна білизна, як правило, була відсутня, тому спали військові на шинелях, плащах, на сіні. Для освітлення використовувались газові лампи, а інколи взагалі соснова тріска. Їжу готували на багатті [7, с. 29–33; 8, с. 465–466].

Нестача одягу, їжі, фуражу, дров у конкретних прикордонних заставах у відсотковому підрахунку вражала. Окремих речей не було взагалі (ковдри, речові мішки, кобури), в кращому варіанті потреба сягала 50–60 % (шинелі, гімнастерки, обмотки, кальсони).

У період масових репресій 1937–1941 рр. було репресовано понад 3 тис. кадрового складу прикордонних військ. Хоча подібні чистки в прикордонних військах у той період проводились і раніше у 1925, 1929, 1934 рр., проте такі процеси з огляду на їх сьгоднішні оцінки можуть бути описані як нівелювання рівня правової захищеності цих репресованих.

Покращення соціальної забезпеченості, матеріального побуту прикордонників, як і інших військовослужбовців, здійснювалось також шляхом проведення тижнів шефства, тижнів здобутку червоноармійця

за рахунок органів місцевої влади. Були й інші способи сприяння за рахунок громадської допомоги прикордонним підрозділам у різних сферах їх життєдіяльності.

У дослідженнях українських науковців щодо діяльності прикордонних військ СРСР на території України періоду Другої світової війни соціальна і правова захищеність прикордонників не розглядається. Наводяться чисельні факти героїзму прикордонників, особливо у перші дні війни. Оскільки в процесі бойових дій тієї війни прикордонні підрозділи перебували в складі армійських військових формувань, то їх соціальна і правова захищеність має розглядатись у цьому контексті.

Післявоєнний період діяльності прикордонних структур на території України, що тривав до 1991 р., характеризується як суперечливий з огляду на недоцільне реформування, що полягало у значних скороченнях у 1953–1954, 1956, 1960-х рр., а в подальшому у 1989 р. суттєвих збільшеннях фінансування, заполітизованому партійному впливі [9, с. 46]. Ці процеси неоднозначно відобразились на рівні соціального і правового захисту прикордонників. Як і в попередні періоди, для вирішення побутово-матеріальних проблем використовувався потенціал місцевих органів влади, для забезпечення військових сформувалася система патріотичної підтримки прикордонних структур з боку місцевого населення, особливо молоді. Розширювалась практика заохочувальних заходів прикордонників через застосування відзнаки «Відмінний прикордонник», інших нагород. У 1958 р. було прийняте рішення про святкування 28 травня Дня прикордонника [10, с. 351]. Ці заходи спрямовувались на створення позитивного іміджу прикордонників у суспільстві, що, однак, не могло вирішити інші соціальні і правові проблеми їх захищеності.

Значимий крок в становленні і розвитку соціального і правового захисту прикордонників з огляду на їх історичний статус загалом і прикордонників-військовослужбовців ДПСУ зокрема стало здобуття Україною незалежності у 1991 р. Закони України «Про підпорядкування Україні прикордонних військ, що дислокуються на її території» від 30.08.1991 р. № 1464-XII., «Про правонаступництво України»

від 30.08.1991 р. № 1543-XII, яким був визначений державний кордон, а також «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20.12.1991 р. № 2011-XII стали визначальними показниками саме для становлення вже конкретного і законодавчо визначеного змісту соціального і правового захисту військовослужбовців ДПСУ як об'єктів такого захисту.

Безсумнівно, з прийняттям у 1996 р. Конституції України як суверенної, незалежної, соціальної, правової, демократичної держави, для якої в цьому Основному Законі визнано, що людина є найвищою соціальною цінністю, а права і свободи та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, соціальний і правовий захист військовослужбовців ДПСУ стає елементом цієї спрямованості держави і втіленням зазначених ціннісних орієнтирів держави.

Водночас у дев'яності – нульові роки очевидні проблеми фінансово-економічного становища держави відображались на базових основах забезпеченості прикордонників. Зменшення бюджетного забезпечення прикордонних структур на 50–80 % не давало можливості навіть добудувати заплановане до здачі житло для військовослужбовців-прикордонників. Такі процеси, як зазначають науковці, призводили навіть до виникнення соціальної напруги серед особового складу, недостатності висококваліфікованих фахівців, наслідком чого були проблеми життєдіяльності прикордонних військових частин і з'єднань [11, с. 346–347]. Це змушувало просити у українського уряду додаткове фінансування на ці потреби [12]. Характеризуючи цей період, науковці зазначають, що військовослужбовці Прикордонних військ України зробили неможливе – у надзвичайно несприятливих умовах, без коштів продовжували виконувати свої службові обов'язки [11, с. 79].

М.М. Литвин підкреслює, що питанням соціального захисту військовослужбовців і працівників прикордонних військ та членів їх сімей увага приділялась. Як аргумент цього наводяться приклади покращення медичного забезпечення шляхом оздоровлення і відпочинку понад 7 тис. осіб, без-

платної передачі в Києві Прикордонним військам і відкриття поліклініки. Також наводиться факт введення в експлуатацію 723 квартири [13].

Розглядаючи процеси розбудови і реформування прикордонних військ дев'яностих і нульових років через призму становлення та розвитку у той період соціального і правового захисту військовослужбовців ДПСУ, важливо відмітити роль суб'єктів здійснення такого захисту. Зокрема, ідеться про саму державу та її інститути, які на законодавчому рівні виконують такі функції. Знову, як і у попередні розглянуті нами історичні періоди, постає питання про роль у цьому процесі місцевих органів влади і регіональних громадських організацій. Досліджуючи історичні аспекти формування і діяльності прикордонних структур на українських землях, М.І. Кабачинський справедливо, на нашу думку, підкреслює, що багатовікова історія переконливо довела успішність виконання прикордонниками своїх функцій, коли була їх належна підтримка з боку населення, громадських організацій, органів місцевої влади [11, с. 455].

Реалізація такого зв'язку прикордонників і місцевих структур в Україні отримує нові та більш організовані форми, коли йдеться про самодіяльні регіональні об'єднання місцевого населення для участі в охороні державного кордону, створення благодійного фонду соціального захисту військовослужбовців, пенсіонерів Прикордонних військ України та членів їх сімей [14]. Ці аспекти актуалізувались з прийняттям у 2000 р. Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» та Указу Президента України «Про вдосконалення організації шефства над Прикордонними військами України».

Значимим елементом становлення та розвитку змісту соціального і правового захисту військовослужбовців ДПСУ стало внесення змін до ст. 6 Закону України «Про Прикордонні війська України». Згідно з п. 11 цієї статті передбачалась система особливих заходів захисту військовослужбовців Прикордонних військ України, які беруть участь в оперативнорозшуковій діяльності та здійсненні інших

заходів, від посягань на життя, здоров'я, житло і майно зазначених осіб та їх близьких родичів у зв'язку із службовою діяльністю цих військовослужбовців [15, п. 11 ст. 6]. Необхідність цих законодавчих змін обґрунтовувалась, на нашу думку, тим, що на час прийняття Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» державні прикордонні структури ще не належали до правоохоронних органів. Таке віднесення відбулось тільки після прийняття Закону України «Про Державну прикордонну службу України», де, як відомо, ДПСУ визначена правоохоронним органом спеціального призначення [16, п. 2, ст. 6]. З огляду на це необхідність зазначених змін ще у 1996 р. до Закону України «Про Прикордонні війська України» була зумовлена необхідністю законодавчо-правового гарантування можливостей використовувати в рамках соціального і правового захисту системи особливих заходів.

Розглядаючи роль громадських організацій як суб'єктів забезпечення соціального захисту військовослужбовців-прикордонників незалежної України, варто звернути увагу й на ті громадські організації, що формуються самими військовослужбовцями зі свого складу. Ідеться про Спілку офіцерів України, яка згідно зі своїм статутом (пункт 2.2.2) в переліку своїх завдань визначає «<...> сприяння правовому, соціальному захисту військовослужбовців, членів їх родин та ветеранів військової служби<...>» [17, п. 2.2.2]. Зазначимо, що функціонування цієї громадської організації започатковане ще в 1991 р. і заслуговує на окрему увагу. Крім Спілки офіцерів України, існують й інші громадські організації, сформовані із числа військовослужбовців, серед яких відомі Спілка військовослужбовців України, Кредитна спілка військовослужбовців України.

Проведене нами дослідження становлення та розвитку соціального і правового захисту військовослужбовців-прикордонників надає підстави стверджувати наступне. Елементи прояву соціального і правового захисту, що були характерними для кожного історичного періоду, властиві для кожного етапу становлення державності. Ключовим принципом наявності елементів соціальної і правової

захищеності осіб, що виконували функцію захисту кордонів, була необхідність їх належного захисту, тому такий соціальний і правовий захист був стимулом, заохоченням, компенсацією, певною мотивацією цих осіб для їх належного і успішного виконання цієї важливої функції для існування держави на будь-якому розглянутому нами історичному етапі. Водночас на етапі розбудови сучасної української соціальної, правової, демократичної держави, для якої конституційно визначено, що людина є найвищою соціальною цінністю, а права і свободи та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, соціальний і правовий захист військовослужбовців ДПСУ стає елементом цієї спрямованості держави і втіленням ціннісних орієнтирів. Поєднання логічного взаємозв'язку, рівня економічних можливостей людського потенціалу держави і її потреби надійного кордону сформувало перелік інструментарію заохочувальних заходів для соціальної захищеності, матеріального стимулювання, правових гарантій (земельні наділи, можливість безподаткового промислу, покровительство керівника держави над іногородцями тощо). Також проведений аналіз дає підстави на рівні

висновків здійснити умовну періодизацію становлення та розвитку соціальної і правової захищеності осіб, які залучались протягом століть державними утвореннями на теренах українських земель для захисту кордонів. Перший такий етап – це період існування Київської Русі, який характеризується різноманітним соціального і правового інструментарію стимулювання і забезпечення прикордонних структур, характерного для тогочасного історичного періоду. Другий етап – це період функціонування і специфіка соціального і правового захисту прикордонних структур Запорізької Січі і їх роль у захисті кордонів держав, які на той час існували на українських землях. Третій етап – це організація соціального і правового захисту військових-прикордонників під час перебування українських земель під владою Російської імперії. Четвертий етап – це елементи соціального і правового захисту прикордонних структур періоду боротьби за українську державність періоду 1917–1921 рр. П'ятий етап – особливості соціального і правового захисту військових-прикордонників періоду існування СРСР. Шостий етап – це сучасний етап розвитку соціального і правового захисту військовослужбовців ДПСУ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Болотіна Н.В. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні. Київ : 2005, 381 с.
2. Кабачинський М.І. Історія охорони кордонів України. Хмельницький : Видавництво НАД-ПСУ ім. Б. Хмельницького, 2005. 355 с.
3. Державний архів Одеської області. *Офіційний вебсайт ДАОО*. Фонд 1. Опис 214. Справа 13. Аркуш 8–18. URL: <https://cutt.ly/5wti2z9S>.
4. Буравченко А.О., Савченко Г.П. Боротьба за українську державність та спроби організувати прикордонну варту в 1917–1920 роках. *Прикордонні війська України: історія і сучасність*. Хмельницький : Видавництво Академії ПВУ, 1997. С. 61–71.
5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Фонд 1434. Опис 2. Справа 36. Аркуш 69 зв.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Фонд 3884. Опис 1. Справа 5. Аркуш 26.
7. Дозорные западных рубежей. Документальные очерки по истории войск Краснознаменного Западного округа / В.А. Козлов, И.А. Куроленко, Э.Д. Брагин, Н.Д. Боровков. Киев : Политиздат Украины, 1972. 444 с.
8. Пограничные войска СССР. 1918–1928 : сборник документов и материалов. Москва : Наука, 1973. 927 с.
9. Завадский Ю., Титов Г. На страже границ отечества. *Пограничник*. 1997. № 8. С. 36–49.
10. Летопись пограничных войск КГБ СССР. Политическое управление пограничных войск КГБ СССР. Москва : Воениздат, 1981. 576 с.

10. Кабачинський М.І. На варті рубежів Батьківщини: Прикордонні війська України в 1991–2003 роках : монографія. Хмельницький : Видавництво НА ДПС України ім. Б. Хмельницького, 2006. 564 с.

11. Про виділення коштів Держкомкордону України : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.05.1992 р. № 254-р. URL: <https://cutt.ly/UwtaziJZ>.

12. Литвин М. Складові успіху – персональна відповідальність, технічна оснащеність і спрямованість на конкретний результат. *Кордон*. 2003. № 1. С. 5–6.

13. Фонд захисників кордону. *Демократична Україна*. 26 квітня 1994. С. 5.

14. Про Прикордонні війська України : Закон України від 04.11.1991 р. № 1779-XII. URL: <https://cutt.ly/Qwti9KJx>.

15. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 19.06.2003 р. № 965-IV. URL: <https://cutt.ly/w4fYNwr>.

16. Статут Спілки офіцерів України зі змінами та доповненнями, внесеними 24 з'їздом Всеукраїнської громадської організації «Спілка офіцерів України» від 27 листопада 2016 року. URL: <https://cutt.ly/vweWVCiv>.